

reprodukcija faktora proizvodnje u našoj poljoprivredi

vojin radomirović

pravni fakultet,
kragujevac, jugoslavija

Autor raspravlja o optimalnom korišćenju i međusobnom usklađivanju osnovnih činilaca proizvodnje u poljoprivredi: radne snage ljudi, zemljišta i kapitala. Osnovna je namera otklanjanje ideoloških i dogmatskih naslaga u teoriji i politici i otkrivanje racionalnog — iskustvenog i naučnog pristupa bitnim pitanjima demografske i ekonomske reprodukcije naše poljoprivrede.

Razmatrajući problem opredeljivanja mladih za poljoprivredu, traži rešenje u povoljnijem društvenom položaju starijih na selu. Kako porodična socijala, kada su stariji u pitanju, sve više otkazuje, nužna je šira društvena solidarnost putem penzije ili rente za stare na selu.

Raspravljajući o zemljišnoj politici, ukazuje se neodrživost maksimuma od 10 ha sa gledišta ekonomske racionalnosti. Najveći deo naše primarne poljoprivrede 80—90% u posleratnom razdoblju organizovan je kao tzv. lični rad, te se njegovo ograničavanje višestruko odražava na produktivnost te na srazmernu raspodelu rada i sredstava u društvu.

Analizirajući pitanje ekonomske reprodukcije naše poljoprivrede (cene, kredite, subvencije, rezerve), određuje kao osnovni problem širinu prostora na kojem se uspostavljaju ekonomski odnosi na tržišnim osnovama, odnosno — nasuprot tome — neracionalno skupo posredništvo koje vodi monopoliima i zatvaranju. Jeftina hrana, u odnosu na troškove i vrednost proizvoda, vodi deformacijama u ponasanju i radnom opredeljivanju, te nestabilnosti proizvodnje i potrošnje.

Zaključno autor ukazuje na poreklo dogmatskog odnosa prema seljaku i poljoprivredi, koji se samo prividno izvodi iz marksizma, dok on zapravo čini kontinuitet s feudalnim, esnafskim i birokratskim odnosima iz prošlosti. Bez uvažavanja dijalektike rada i života, proizvodnje i potrošnje nema ni uspešnog društvenog razvitka.

primljeno ožujka 1983.

uvodne napomene

—→ Osnovna namera ovog priloga jeste ukazati na neophodnost optimalnog povezivanja i korišćenja ograničenih činilaca rada u poljoprivredi — ljudi, zemljišta i sredstva za proizvodnju — kako bi se

njihovom primenom obezbedili povoljniji ekonomski i društveni rezultati. Da u stvarnosti naše poljoprivrede ovo nije uvek uspešno ostvareno govore nam činjenice: zapuštena zemlja, opusteli pašnjaci, prazne staje, stotine hiljada ljudi bez zaposlenja – uz istovremeni manjak poljoprivrednih proizvoda na našem tržištu. Posebno se mora uočiti da je svako povlašćivanje u društvu na osnovu formalnih kriterija – istovremeno diskriminacija za ostale te vodi daljim deformacijama u ponašanju i rezultatima.

demografska reprodukcija

Osnovna i bitna razlika između tradicionalnog seljaka i savremenog poljoprivrednika jest u načinu reprodukcovanja. Tradicionalni tokovi života i rada bili su neposrednije uklopljeni u prirodne okvire i primarne srodničke i susedske veze. Seljakom se nije postajalo, to nije bilo izborno zanimanje. Seljak se kao takav rađao od seljaka i seljanke (danas je izgleda sve manje kandidatkinja za seljanke). Ova se neposrednost prekida sa tehničkom, ekonomskom i kulturnom revolucijom. Raskidaju se tradicionalne srodničke, neposredne i lokalne veze – deca ulaze u veliki svet, koji je najpre svet informacija, a linija horizonta nije više kraj sveta, kako su ga prije seoska deca doživljavala.

Kako se danas postaje poljoprivrednikom? Možda bi tačnije bilo reći ko još »ostaje« da bude poljoprivrednik? Kao da je na pomolu ostvarenje nekih Tolstojevih agrarnih ideja: da svako svojim rukama i snagom obrađuje zemlju i proizvodi sebi hleb. Kakvih sve danas ima poljoprivrednika? a) Najpre dolazi tzv. socijalističko-samoupravna poljoprivreda (OUR-i). b) Na drugom su mestu tzv. individualni poljoprivrednici (čisti poljoprivrednici) različitog tipa sa manje ili više »udruženosti«. c) Dalje dolazi dopunski rad ostalih socijalnih kategorija u poljoprivredi, koji ima tendenciju proširivanja. d) Najzad, nije bez značaja ni rekreativna poljoprivreda koja se afirmiše kao kompenzacija za ograničenost gradskih zanimanja i urbanog života i stanovanja.

Dva su načina podsticanja reprodukcije poljoprivrednika: privlačenje povoljnim dohotkom i poljem za stvaranje te na tome zasnovanom ugledu, ili – nasuprot tome, prinudom obezbeđivanja kakve-takve egzistencije. Povoljniji će rezultati biti ako se poljoprivreda obavlja kao područje društvene afirmacije, a lošiji ako ona znači degradaciju.

U čitavom posleratnom razdoblju demografska reprodukcija u našoj poljoprivredi odvijala se jednostrano: napuštanje sela od strane sredovečnih i mlađih teklo je neprekidno. Čini se da je nastupilo vreme za preokret: da se zaustavi napuštanje sela i podstiče vraćanje poljoprivredi naših radnika iz inostranstva, kao i dela zaposlenih u nekonjunktornim delatnostima i radnim organizacijama. Ovo bi danas bilo višestruko korisno: smanjila bi se prikrivena nezaposlenost u nizu grana industrije, a posebno u neprivrednim oblastima. Desetine hiljada mladih koji čekaju zaposlenje po više godina mogu se orijentisati za rad u poljoprivredi. Ne bi trebalo čekati da osnovni prehrambeni proizvodi postanu kritični i deficitarni, pa da se uspostavi normalna društvena orijentacija u ras-

podeli društvenog rada na različite oblasti i delatnosti. Porodična i šira društvena socijala prikrivaju stvarne prilike na ovom području, te se čini kao da je izbor zanimanja stvar potpune slobode, bez ikakvog prinudnog determinizma. Vrednosti se otkrivaju i priznaju tek kada su ugrožene: tako su u nas otkrivene vrednosti benzina, kafe, deterdženta, ali ne smemo zaboraviti da se i hleb, kao pretpostavljeno uvek pouzdano prisutan, može komotnim ličnim i društvenim ponašanjem dovesti u pitanje.

Kako da se u nas mladi i ostali nezaposleni orijentišu na poljoprivredu? Položaj starih na selu i poljoprivredi danas je osnova za ponašanje mladih i opredeljivanje za rad u poljoprivredi. Jedno od rešenja koje se ima izvesti što hitnije jeste socijalno-ekonomsko zbrinjavanje starih na selu. Kako se ovo može da obezbedi? Ako se danas svima starima bez pomoći i sredstava, kako na selu tako i u gradu, pruža određena socijalna pomoć za zbrinjavanje, bilo bi daleko celishodnije da se umesto ove društvene milostinje – svima starima obezbedi određena, makar i minimalna društvena penzija, a da oni zauzvrat zemlju ustupe mlađima – svojim, ako ih imaju, drugima u selu, odnosno organizaciji udruženog rada, s tim da ovi iznos rente ili zakupnine uplaćuju u zajednički fond za penzionisanje zemljoradnika. Ovim bi se izbegli mnogi danas prisutni porodični konflikti na selu koji proizlaze iz preobražavanja patrijarhalne porodice u savremenu i otklonio jedan od uzroka napuštanja sela od strane podmlatka. Regulisanje porodičnih ekonomskih odnosa jedna je od pretpostavki za modernizovanje seljačkog gazdinstva i njegovo prevođenje u savremeno poljoprivredno gazdinstvo, prema sadašnjem stanju tehnike i načina života.

Privreda, pa i poljoprivreda, kao složeni organizam živi preko svojih jedinica – ćelija. Svaka od tih jedinica ima svoje elemente – veze među njima, ali i spoljne veze sa drugim jedinicama. Jedna od slabosti naše agrarne politike bila je neprilagođenost makroorganizacije prirodi privrednih jedinica. Unutrašnji sklop ćelije zanemaruje se, a makrosistem i mezosistem projektuje se tako da se ćelije uklapaju u njihovo funkcionisanje. Pri ovome se ne vodi dovoljno računa da je ćelija u poljoprivredi – seljačko gazdinstvo – i sama složeni splet unutrašnjih elemenata i spoljnih veza – okrenutih prema širem društvu i privredi, te se u nemogućnosti uklapanja u projektovani okvir traže druga rešenja izvan sistema.

zemljišna politika

Tri faktora proizvodnje u poljoprivredi – zemlja, kapital i radna snaga – u nas su dati nefukcionalno. Sadašnji zemljišni maksimum od 10 ha poljoprivrednog zemljišta u svojini seljačkog domaćinstva određen je 1952 (pre 30 godina, polazeći od date demografske strukture, stepena ekonomske razvijenosti – dohotka i standarda. Tada je taj maksimum odgovarao stepenu tehničke opremljenosti gazdinstva (zaprežna vučna snaga) i mogućnostii da se u okviru porodičnog gazdinstva (domaćinstva) samostalno obrađuje dati posed. Promene u mehanizaciji omogućile su da danas porodica može obrađivati znatno veći posed od 10 ha. Umesto zaprege došao je traktor, umesto srpa i kose – kombajn, umesto motike – hemijska sredstva i kultivatori, te se maksimum od 10 ha pokazao i suviše ograničenim za delatnost poljoprivrednika. Nedovoljno obra-

đeno zemljište staračkih domaćinstava i nepoljoprivrednika te još uvek znatni okrajci zemljišta u društvenoj svojini ostaju neobrađeni – sve to upućuje na zaključak o neodrživosti maksimuma od 10 ha za poljoprivredno domaćinstvo kao okvira za ekonomski racionalno gazdovanje.

Ovde je neophodno da se jednom radikalno raščisti sa poimanjem fetišiziranog »društvenog« koje se vezuje samo za OUR (udruženi rad), jer se seljačko gazdinstvo – preko tržišta, uslova za proizvodnju, usluga i kapitala, kao i rezultatima – faktički podružljiva te se za njega traži kompleksnije poimanje društvenosti. Neobrađena zemlja u društvenoj svojini stvarno je manje društvena od tzv. privatne zemlje koja daje proizvode društvu. Zemljište je dakle. opštedruštveno dobro.

U nas, međutim, oni koji ostaju na selu i u poljoprivredi nemaju formalne mogućnosti za proširivanje poseda, te pri datom maksimumu i ne može biti čistih poljoprivrednih gazdinstava ratarsko-stočarskog tipa. Dolazi do toga da oni sa više ambicija iz sela moraju da traže prostore za svoju aktivnost, jer im je ovde nivo aktivnosti i produktivnosti ograničen. Slično je bilo i sa privatnim prevoznicima, koji nisu u svim republikama i opštinama mogli da registruju vozila iznad određene nosivosti, što su drugi liberalnijim pristupom iskoristili da prihvate ove prevoznike i tako gusare na našem finansijskom prostoru. Bujanje neproizvodne, paradne, luksuzne potrošnje na selu znatnim je delom uzrokovano ograničenjima u sferi proizvodnje. Ne vodi se računa da su faktori proizvodnje u poljoprivredi dati na duži rok i neelastično, te su za intenzivnija ulaganja i na duži rok nužni pouzdani elementi za predviđanje.

Osuđivanje sitnog poseda i porodičnog gazdinstva za gotovo sve nevolje naše poljoprivrede, pa i šire privrede i društva, nisu danas, bez obzira na pozivanja na Marksa, tako argumentovane. I krupni posed može da bude svakojaki – robovski, feudalni, latifundijski, kapitalistički, pa i tzv. kolektivno socijalističko gazdinstvo, a da se njime bitno ne doprinosi ni produktivnosti rada, a još manje humanijim proizvodnim i ostalim ljudskim i društvenim odnosima. Savremena stočarska proizvodnja u nas se projektuje nezavisno od ratarske baze, te otuda tržišni odnosi jednih i drugih i neekvivalentna razmena. Jednostavnije bi bilo organizovati ratarsko-stočarska gazdinstva koja sama sebi pripremaju stočnu hranu, te se isključuje skupo i nefunkcionalno posredništvo. Ovo posebno važi za seljačko stočarstvo danas. Ne može se u programu dugoročnog razvoja poljoprivrede apsolutizovati ideja da se žitarice, a posebno pšenica gaje na društvenim gazdinstvima, dok bi se na seljačkim gazdinstvima razvijala krmna baza i na njoj odgovarajuće stočarstvo.

Pored zemljišnog maksimuma, drugo važno pitanje zemljišne politike jesu obaveze vlasnika zemlje. Ovo se u nas rešava na dva različita načina: društveni posednici nemaju praktično direktnih obaveza za posedovanje i korišćenje zemlje, te time ni automatske objektivne kontrole i finansijsko-ekonomske odgovornosti. Nisu prinuđeni obavezama da je racionalno sa šireg društvenog gledišta iskorišćavaju. Individualni posednici, na drugoj strani, imaju obaveze – porez na osnovu katastarskog prihoda (dohotka), te su u nekolicu prinuđeni da je ekonomski koriste. Izgleda da danas ni ove obaveze nisu dovoljno da ih nagone na potpunije iskorišćavanje,

te se znatan deo zemljišta ostavlja van obrade. Ovde se izgleda treba osloboditi dodatnog oporezivanja intenzivnih kultura, te zemljišni porez vezivati samo za kvalitet i položaj zemljišta, te time podsticati, a ne kažnjavati i ograničavati, intenzivnu proizvodnju – povrtarsko-voćarsku, na zemljištima bliže voda, naselja, gradova i putova. Bilo bi za poljoprivredu veoma opasno oporezivanje prema ostvarenom dohotku, koja se ideja pojavljuje u nekim planovima zadružnih saveza.

ekonomska reprodukcija

Za ekonomsku reprodukciju sredstava za proizvodnju, popularno nazvanih kapitalom važno je nekoliko kategorija. Ovde spadaju cene, zatim krediti i subvencije (premije, regresi i kompenzacije). Ovde treba uključiti i materijalne rezerve, poljoprivrednih proizvoda kojima se otklanjaju neravnomernosti i oscilacije na tržištu, čime se ono stabilizuje.

Subvencije za poljoprivredne proizvode ili pak za njihova sredstva za proizvodnju (regresi, premije i kompenzacije) ne čine se i pored široke primene previše celishodnima. Čistiji ekonomski odnosi i odgovarajući kanali kojima se oni uspostavljaju i održavaju izgleda da su ovde najbolja rešenja. Slična je situacija u nas i u stambenoj oblasti, gde se htelo štititi standard jevtinim stanovima, ali je rezultat nestašica stanova i njihova enormno visoka cena pri gradnji i iznajmljivanju van formalno kontrolisanih kanala. Tako su stanovi postali pravni problem. Cene ostaju kao najobjektivniji regulator ekonomske reprodukcije – proizvodnje i potrošnje, pri čemu se neravnomernosti ponude i tražnje mogu kod poljoprivrednih proizvoda usklađivati formiranjem rezervi bitnih proizvoda, na različitim nivoima društvenog ispoljavanja. Cene seljačke pijace, gde u nas gotovo jedino deluju tržišne zakonitosti otvoreno čine model – kako se neprekidno usklađuju ponuda i tražnja putem cena, odnosno kako cena proizlazi iz njihovog dejstva, obezbeđujući ravnotežu na različitim nivoima.

Cena kao bitni indikator i regulator primarnih ekonomskih odnosa data je svojom visinom i odnosima prema drugim cenama. Reč je o paritetima cena poljoprivrednih proizvoda – ratarskih, stočarskih, voćarskih kultura i grana, odnosno proizvoda, a posebno odnosima cena troškova i cena finalnih proizvoda. Zanemarivanje tih činjenica i objektivnih osnova cena – dovodi do prekida u ciklusu reprodukcije, neiskorišćenih kapaciteta prerađivača, podsticanja potrošnje deficitarnih proizvoda, špekulacijama, crnoj berzi, paralelnim tržištima, različitim monopolskim situacijama. Ako su cene ratarskih proizvoda određene niže od objektivnih odnosa, a pri tome tržište zatvoreno samoupravnim formulacijama (radi obezbeđivanja lokalnog prerađivača, npr. odnos vojvođanskih ratara i stočara sa drugim područjima, srbijanski vinogradari i prerada van Srbije i sl.), nužno će dolaziti do tzv. špekulacija i proboja tih veštačkih barijera ekonomskim tokovima. Umesto da sami proizvođači kukuruza, mesa ili grožđa, u ovom slučaju seljaci – dobiju višu cenu i time budu stimulirani za veću narednu proizvodnju – najveću korist imaju legalni i ilegalni posrednici, dok najviše gube proizvođači i potrošači.

Slično srednjevekovnoj privredi kada su privredni društveni prostor presecali feudalni zabrani i hajdučki bogazi, kroz koje su prelazili karavani, danas komunalne inspekcije pojačane milicijom presreću i prekidaju trgovačke puteve u ime samoupravljanja. Kao da je lakše nekada bilo proći mimo hajdučkih zaseda i haračkih najezdi, nego danas uspešno privređivati u administrativno-samoupravnoj džungli. Ovaj formalizovani lavirint preti svojim umnožavanjem da zakrči i zakreči puteve društvene komunikacije i ukoči živi privredni i društveni organizam. D a n a s u nas postoji opšta saglasnost o štetnosti birokratizacije društvenih procesa i odnosa, ne samo po njihov socijalistički i samoupravni karakter, ravnopravnost, zajedništvo, bratstvo i jedinstvo kao temeljne vrednosti, već i za egzistencijalno reprodukovanje osnovnih procesa rada i proizvodnje, produktivnosti rada pri stvaranju vrednosti i trošenja velikog dela proizvoda na skupu, neefikasnu posredničku sferu društvene kanalizacije. Kroz odnos prema društvu, čoveku i radu naše stvarne birokratije probijaju se vekovima nataložene negativne odlike – pakosti, zavisti, osionosti, surevnjivosti – u našim društvenim metalitetima.

Sporno je isticanje zaostajanja poljoprivrede za ostalim delatnostima rada, jer za to nema jasnog i određenog kriterija. Poljoprivreda se razvija, kao i svaka druga oblast proizvodnje, prema prirodno-tehničkim i ljudskim uslovima, ali i prema potrebama izraženim u raspoloživoj platežnosposobnoj tražnji. Pri drugačijoj raspodeli društvenih bogatstava, kako u svetskim tako i u unutar društvenim razmerama – tražnja za poljoprivrednim proizvodima, tj. za hranom, mogla bi znatno da poraste, dok bi se umanjila tražnja za skupim i luksuznim dobrima i oružjem. Nije ubedljivo shvatanje da SAD svojom parolom »hrana za gladne« unose pometnju u nerazvijeni svet. Kada je hrane nedovoljno, kao što je u nas, svaka proizvodnja je dobrodošla, pogotovu kada nema sredstava da se kupuje na strani, već se mora i prodavati svetu. O proizvodnji »radi proizvodnje« (za gladne) ili proizvodnji za »visoko planirani dohodak« po Ivanu Bukoviću, može se raspravljati imajući u vidu dijalektiku robne proizvodnje uopšte, pa i naše samoupravno socijalističke. Čini se, ipak, da je najveći broj naših promašaja nastajao usled planiranja rezultata zasnovanih na lepim željama podržavajući drugačije prilike od naših, ne vodeći računa o zasnovanosti privredne i društvene stvarnosti.

K r e d i t i su jedni od sredstava za premošćivanje vremenske prepreke između ranijih potreba i kasnijih mogućnosti u ekonomskim dobrima, a time i okvir za proširivanje potrošnje izvan realnih mogućnosti. Povlašćivanje u kreditu daje po pravilu prilike za zloupotrebe, tako što se sredstva z e l e n o g p l a n a koriste za kupovine luksuznih automobila, organizovanje svadbi, paradne kuće i sl. »Svinjarske« i slične afere, otkrivene i neotkrivene, stambeni haos u nas, promašene investicije itd. primeri su do čega dovodi lako pribavljanje tuđih ili »ničijih« dobara.

J e v t i n a h r a n a, što znači formiranje cena ispod vrednosti, kojima se ne obezbeđuju sredstva za paritetni dohodak i proširenu reprodukciju, ubrzavala je napuštanje poljoprivrede i sela. Otežavajući ekonomski položaj poljoprivrednika, jevtina hrana olakšavala je izdržavanje nisko produktivnih radnika izvan poljoprivrede, a još više neprivrednih u administraciji i neefikasnom i bezuspešnom školovanju (neradnika). Umesto realnih cena kojima se uprošćava po-

srednički i motivacijski sistem društva i ponašanja ljudi – unose se p o s r e d n i c i između proizvodnje i potrošnje kroz raznovrsne instrumente – premije, regrese, kompenzacije, a sada i p o r e z e za finansiranje poljoprivrede i druge doprinose kojima se ispravljaju deformacije usled nižih cena zapostavljene poljoprivrede. Svaki od tih instrumenata unosi dodatni sistem propisa, kontrole, administracije – dodatnih, ali neproduktivnih troškova. Ovde je i najviše mogućnosti za zloupotrebe tzv. fondovskih sredstava za druge namene, pa i legalizovanu pljačku (Da bi seljak mogao da kupi jevtinije dizel-gorivo potrebno je da priloži ugovor, izjavu, potvrdu, uverenje i s tim da se nađe na desetak km udaljenom mestu u određeno vreme, pa ako ima sreće da ima nafte tada, kupiće je).

Koncepcija o jevtinoj hrani, čije su cene niže od vrednosti, rezultat je određenog kolonijalističkog odnosa prema primarnoj proizvodnji u društvu – prema seljaku i poljoprivredniku. Ako se ovakav stav mogao ispoljavati i održavati u uslovima dominantnog udela i poljoprivrednika u društvu kada nije bilo drugačijeg izbora, pa se prihvaćao kao egzistencijalni, zadržavanje i d a n a s sličnog odnosa pri svođenju poljoprivrednog stanovništva ispod jedne trećine, i to pretežno starijih, ne može se ničim pravdati.

Objašnjenje što neki od zadružnih funkcionera odbacuju ideju o povećanju zemljišnog maksimuma zemljoradnika, te ih upućuju na udruživanje, može se naći i u njihovoj podsvesnoj nameri da sačuvaju osnov svog reprezentativnog položaja. Kao što je Parkinson otkrio da se administracija engleskog ministarstva mornarice i kolonija povećava sa smanjivanjem kolonija i broja brodova, tako se i u nas na fikciji udruživanja razvija čitava mreža propisa, programa, dogovora, sporazuma, centara, institucija, zajednica, sekcija, saveza, ali bez stvarnog učešća seljaka-poljoprivrednika, kojih se to najviše tiče, i za čije se dobro sve to čini. Na sve ovo vojvođanski napredni poljoprivrednik u emisiji »Brazde« traži i poseban k o n g r e s seljaka, gde bi seljak bio stvarno predstavljen. Drugi, ali stariji seljak, u istoj emisiji ne traži nove forme, već slobodno tržište sa utakmicom i šansom da njegovi proizvodi dobiju pravu cenu, bez diskriminacije i monopola. Seljaci, dakle, kojima se uvek odicala širina za razumevanje opštih potreba, traže danas u najvećoj meri otvoreno jugoslovensko tržište. Širi ekonomski prostor potreban je svima nepovlašćenima u našem društvu svima proizvođačima i potrošačima, a jedinu stvarnu korist od ove opšte i zajedničke štete imaju samo monopolisti, posrednici – ostaci prevaziđene ideologije i prakse feudalizacije, birokratizacije i zatvaranja.

Najzad, zašto se društvo i privreda ne oslobode ovog zapetljavanja i komplikovanja koje u njih unose administracija i birokratija? Kako da se drugačije opravda postojanje određenih povlašćenih grupa i uloga i vlasti koju oni imaju bez upletanja u tokove društvenih procesa i odnosa, ma kako se sadržaj tih procesa i karakter odnosa unazađivao. Sama birokratija neće hteti niti moći samokritički da prizna svoju štetnu i parazitsku funkciju i da prepusti privredu ekonomskim zakonitostima. Ovakvo priznanje značilo bi samoubistvo, a to se od birokratije, koja je inače najglasnija u kritici birokratizma, ne može očekivati. Stvari se, izgleda, moraju kretati u pravcu krajnjih granica mogućnosti degradacije da bi se uočilo da više nema prostora za promašaje i lažiranja.

zaključne napomene

Marxizam polazi od objektivnog zasnivanja i razvijanja društvenih odnosa, te se njegovom delu najpotpunije doprinosi ako ideje o rešenjima problema izvodimo iz datog, prevazilazeći ga njim samim, a ne projektovanjem iluzija i utopija zavaravajući se da su takve naše konstrukcije stvarni život. Privredna, politička, pa moralna i šira društvena kriza socijalističkog razvoja u najvećoj je meri vezana za napuštanje objektivne – ekonomske i psihološke – zasnovanosti društvenih programa, a i za probijanje tradicionalnih vidova društvenih povlastica kroz nove forme, tako da je ostao osnovni i klasični problem odnosa rada, proizvodnje, raspodele i potrošnje. Zanemarivanje tih činjenica dovodi do toga da od revolucionarne forme ostaje samo gola fasada, jer promene ne zadiru u društvenu bazu, već manje-više preoblikuju frazu.

U svim ostalim oblastima društvenih delatnosti ostavljen je širok prostor za stvaranje, izuzev u seljačkoj poljoprivredi. Ovde se ispoljava određeni esnafsko-feudalni i birokratski stav prema seljaku, kao najnižem članu u ekologiji društvene piramide. Ovakav kastinski odnos prema radu, proizvodnji i seljaku kao primarnom proizvođaču izrodio se, uporedo sa dejstvom koji industrijalizacija objektivno vrši, u masovni beg iz poljoprivrede i sela, ali i iz drugih oblasti neposredno proizvodnog rada. Umesto da se omogući ispoljavanje stvaralaštva na najširem prostoru proizvodnje, seljak, hoće li da napreduje ekonomski i društveno, prelazi u druge socijalne kategorije – bavi se prevozništvom, trgovinom, kafanom, politikom – to su društveno povlašćeni posrednici (što asocira na savremeni vid hajdučije), te tako proizvodnja ima sve manje privrženika. U nas se tako razvija umesto kulta rada, kultura, što lakše i brže – utoliko je društveni ugled veći.

Odnos prema seljaku i malom posedu u dogmatskoj, staljinističkoj verziji samo se prividno izvodi iz izvornog marksizma, a faktički označava kontinuitet u sistemu birokratsko-feudalnog odnosa održavanja kmetova u zavisnosti i podređenosti. Feudalni okrajci, uzurpiranje zajedničke zemlje, državna mehanizacija, potpuni monopol trgovina i slično, samo su neki od sredstava održavanja i stanju nesposobnosti najšireg kruga proizvođača u društvu. Otuda i dalje otvoreni problem ishrane i dovoljne proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, i pored obilja zemlje i mogućnosti mehanizacije, jer je zanemaren osnovni ljudski odnos i podsticaj za stvaranje – sloboda proizvođača i učešće u raspodeli proizvedenih vrednosti.

Uspešna stabilizacija privrede i uravnotežena raspodela rada između oblasti i grana delatnosti u nas pretpostavlja oslobađanje od dogmi i fetiša u odnosu na poljoprivredu i seljaka, kao njenog još uvek dominantnog proizvođača. Društveni ili krupni posed u nas zahvata tek 1/5 poljoprivrednog zemljišta, koliko je bilo u posedu države i veleposednika i pre rata, dok je udeo malog, tj. seljačkog poseda ostao nepromenjen. Proces diferencijiranja socijalnog i ekonomskog na selu vodiće daljem podružtvljavanju zemljišta, ali na za to pogodnijim terenima, kojih u nas nema previše, a na drugoj strani – uz odgovarajuću zemljišnu kreditnu i tržišnu politiku – zakruživanju poseda pravih poljoprivrednika, oslobađajući se lažnih dilema i strahova iza kojih stoje privilegije i neznanje. Uvažavanjem

z a k o n a r a d a i njegove srazmerne raspodele na raznovrsne delatnosti prema potrebama, kao i raspodele rezultata – srazmerno doprinosu u njegovom stvaranju – koje se danas najobjektivnije ostvaruju preko tržišta, ukoliko je ono manje monopolisano i razbijeno, oslobodićemo se fiktivnih zakona i normi proizašlih iz želja povlašćenih. Optimalno iskorišćavanje naših materijalnih i ljudskih činilaca proizvodnje uopšte, pa i u poljoprivredi, osnovni je kriterij za našu privrednu i društvenu politiku stabilizacije i razvoja.

Vojin Radomirović:

The Reproduction of the Factors of Production in Yugoslav Agriculture

Summary

The author discusses the optimal use and coordination between the basic factors of production in agriculture: labour force, land and capital. His basic intention is to remove ideological and dogmatic strata in theory and policy, and to reveal a rational-empirical and scientific approach to problems of demographic and economic reproduction in Yugoslav agriculture.

Studying the problem of how to persuade a larger number of young people to decide to make a living in agriculture, he seeks for a solution in the better social position of the elderly in the village. The family as a manner of social insurance, when the elderly are in question, is dying out, and social solidarity on a wider scale is essential, through old-age pensions or an annuity for old people in the village.

The author shows that land maximum of 10 hectares cannot be maintained from the aspect of economic rationality. The greatest part of primary agriculture in Yugoslavia, 80—90% in the post-war period, is organized as so-called personal work, and its limitation is harmful from several aspects — for productivity and for proportional distribution of work and resources in society.

Analyzing economic reproduction in Yugoslav agriculture (prices, credits, subsidies, reserves) he considers the basic problem to be the range in which economic

Воспроизводство факторов производства в нашем сельском хозяйстве

Резюме

Автором рассмотрены возможности оптимального использования и взаимоотношения основных факторов производства в сельском хозяйстве: рабочей силы, земли и капитала. Основной замысел автора направлен на устранение идеологических и догматических наслоений в теории и политике и раскрытие — искусственного и научного подхода к анализу существенных вопросов касающихся демографического и экономического воспроизводства нашего сельского хозяйства.

Обсуждая проблему вовлечения молодежи в сферу сельского хозяйства, автор пытается найти решение в улучшении общественного положения крестьян старших поколений в деревне. Так как функция социального обеспечения и социального решения проблем в крестьянских семьях очень часто не распространяется на старшие поколения, необходима более широкая общественная солидарность в форме пенсий или ренты для людей в пожилом возрасте.

В анализе политики землеустройства автор указывает на необоснованность ограничения земельных участков введением максимума в 10 га с точки зрения экономической рациональности. Большая часть первичного сельского хозяйства 80—90% в послевоенный период организована как т. наз. личный труд и его ограничение во многом оказывает отрицательное влияние на производительность труда и на равномерное разделение труда в обществе.

Обсуждая проблемы экономического воспроизводства нашего сельского хозяйства (цены, кредиты, дотации, резервы) автор ставит на первый план как основную

relations are based on market relations, and the irrational and costly intermediaryship that leads to monopolies and closing in. Food that is cheap in comparison with the costs and value of production leads to deformities in behaviour and in the decision on what occupation to choose, and to instability of production and consumption.

In conclusion the author indicates the origins of a dogmatic relationship towards the peasant and agriculture, which is only at first glance a product of Marxism, while it in fact continues the feudal, guild and bureaucratic relations from the past. Without considering the dialectics of work and life, production and consumption, there is no successful social development.

проблему ширину пространства в рамках которого складываются экономические отношения на рыночных основах и наоборот — нерационально дорогое посредничество приводящее к монополии и закрытию. Недорогие продукты питания по отношению к расходам и стоимости продуктов приводят к деформации в поведении а также и при выборе профессиональной активности, в неустойчивости производства и потребления.

В заключительной части статьи автор указывает на происхождение догматического отношения к крестьянам в сельском хозяйстве, которые лишь формально связаны с марксизмом, тогда как в сущности являются продолжением феодальных, цеховых и бюрократических отношений унаследованных из прошлого. Без исправного отношения к диалектике труда и жизни, производства и потребления не осуществимо успешное развитие общества.